

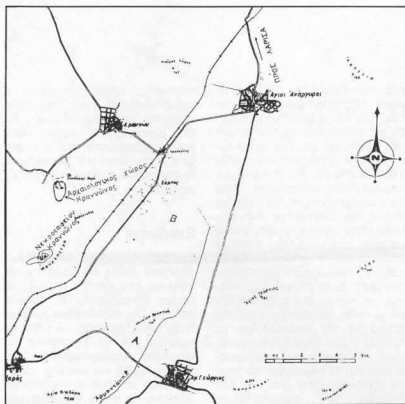
1. Αποψη βορειοδυτικού τμήματος τύμβου στη θέση «Καράερια».

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Δυο μεγάλες ισοπεδώσεις αγρών στην κοινοτική περιφέρεια του Αγίου Γεωργίου της Λάρισας (Σεπτέμβριος του 1975 και Οκτώβριος του 1976) έδωσαν την ευκαιρία να επισημανθεί ένα εκτεταμένο νεκροταφείο τύμβων αρχαϊκής εποχής με εντυπωσιακά ευρήματα. Στο χώρο του σύγχρονου αγροτοκτηνοτροφικού οικισμού υπάρχουν, σύμφωνα με ασφαλείς επιφανειακές ενδείξεις και με μικρές ανασκαφικές έρευνες, συνεχείς αρχαίες κατοικήσεις, οι οποίες χρονολογούνται από τη νεότερη Νεολιθική εποχή μέχρι τον 6ο αι. π.Χ. Η θέση του απέχει έξι χιλιόμετρα περίπου ανατολικά από την Κραννώνα (σχ. 1) και πολλές προπολεμικές κατοικίες του χωριού κτίστηκαν με οικοδομικό υλικό από τα ερείπια της λαμπρής αρχαίας πόλης. Μερικές δε επιγραφές ελληνοιστικής εποχής από τον Άγιο Γεώργιο (που ονομαζόταν παλιότερα Μπουχλάρ), οι οποίες δημοσιεύθηκαν στις αρχές του αιώνα, προέρχονται πιθανότατα από την αρχαία Κραννώνα και μεταφέρθηκαν εδώ για οικιστικό σκοπό. Λίγες εκατοντάδες μέτρα έξω από το χωριό, στη θέση «Παλιοχώρια» και σε έκταση 200 στρεμμάτων περίπου, εκτείνονται τα ερείπια μιας πολίχνης των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Επιφανειακά παρατηρούνται άφθονα όστρακα κεραμικής των περιόδων αυτών, ενώ με τη συστηματική καλλιέργεια της περιοχής συχνά έρχονται στο φως θεμέλια κατοικιών και κεραμίδια στέγης. Ο άγνωστος μέχρι τώρα αρχαίος αυτός οικισμός, στον οποίο ανήκει μάλλον το αρχαίο νεκροταφείο, έπαψε να ζει μετά τα κλασικά χρόνια. Για το όνομά του δεν υπάρχουν ιστορικά ή αρχαιολογικά στοιχεία. Πρέπει όμως να αναφερθεί το όνομα της αρχαίας θεσσαλικής πόλης Εφύρας, η οποία από τις αρχαίες παραδόσεις τοποθετείται στην ευρύτερη περιοχή της Κραννώνας. Στα ελληνοιστικά μάλιστα χρόνια αποδιδόταν το όνομά της στην ίδια την αρχαία Κραννώνα.

Αθανάσιος Τζιαφάλιας

Αρχαιολόγος

Χάρτης περιοχής Κραννώνας και Αγίου Γεωργίου.

Το αρχαίο νεκροταφείο

Το αρχαίο νεκροταφείο, το οποίο στο σύνολό του απαρτίζεται από χαμηλούς ταφικούς τύμβους, απλώνεται σε πολύ μεγάλη έκταση, η οποία ξεπερνάει τα 600 στρέμματα. Από τη θέση «Ξηρόρεμα», ένα χιλιόμετρο δυτικά του Αγίου Γεωργίου, όπου πρωτοεμφανίσθηκε, μέχρι την αγροτική περιοχή «Καραέρια», όπου επισημάνθηκε για δεύτερη φορά, μεσολαβεί μια απόσταση γύρω στα τέσσερα χιλιόμετρα. Ανάμεσα στις δυο αυτές περιοχές παρατηρούνται αρκετές χαμηλές εδαφικές εξάρσεις, οι οποίες είναι πιθανότατα ταφικοί τύμβοι με αρχαϊκούς τάφους. Με αρκετή επισημoneυτική ασφάλεια έχουν κατακτηρηθεί γύρω στους σαράντα τέτοιοι ταφικοί τύμβοι.

Οι ανασκαφές

1) Ο τύμβος στην αγροτική περιοχή «Ξηρόρεμα»

Στην αγροτική αυτή περιοχή (στον αγρό του Βασιλείου Ζαφειρούλη) άρχισε το 1975 η ανασκαφική έρευνα ενός χαμηλού ταφικού τύμβου, η οποία συνε-

χίσθηκε κατά διαστήματα μέχρι το 1987. Ο τύμβος αυτός έχει διάμετρο 100 μ. περίπου, ύψος 0,70 μ., και απλώνεται σε έκταση πέντε περίπου στρεμμάτων. Μέχρι τώρα ανασκάφηκαν τα 3/4 της επιφάνειάς του και αποκαλύφθηκαν συνολικά τριάντα ένας τάφοι. Από αυτούς οι είκοσι πέντε κατασκευάσθηκαν ταυτόχρονα με τον τύμβο και χρονολογούνται στα αρχαϊκά χρόνια (τέλος 7ου αι. π.Χ.). Οι υπόλοιποι έξι (τέσσερις μονολιθικές σαρκοφάγοι, ένας κεραμοσκεπής και ένας κιβωτιόσχημος) χρονολογούνται στα κλασικά χρόνια (5ο αι. π.Χ.) και κατασκευάσθηκαν σε ψηλότερο επίπεδο στα πρανή του τύμβου. Οι αρχαϊκοί τάφοι τοποθετήθηκαν στην περιφέρεια του τύμβου με ακτινωτή σχεδόν διάταξη σε σχέση με το νοητό κέντρο του, όπου δεν υπάρχουν τάφους. Είναι απλοί ταφικοί περιβόλοι, οι οποίοι έχουν ομοιογένεια στα μορφολογικά τους στοιχεία και παρουσιάζουν χρονολογική ενότητα.

2) Ο τύμβος στην αγροτική περιοχή «Καραέρια»

Στην περιοχή αυτή (στον αγρό του Κωνσταντίνου Ναούλη) η ανασκαφική έρευνα του ταφ-

κού τύμβου άρχισε το 1975 και συνεχίστηκε κατά περιόδους μέχρι το 1984. Ο τύμβος αυτός έχει ύψος 0,70 μ., διάμετρο 90 μ. και εμβαδόν τέσσερα στρέμματα περίπου. Μέχρι το 1984 ανασκάφηκε η μισή περίπου έκτασή του και αποκαλύφθηκαν συνολικά δεκαοκτώ ταφικοί περιβόλοι, οι οποίοι έχουν τα ίδια μορφολογικά χαρακτηριστικά με τους τάφους του προηγούμενου τύμβου και χρονολογούνται στα αρχαϊκά χρόνια (α' μισό του αι. π.Χ.). Απλώνονται και αυτοί στην περιφέρεια του τύμβου με ακτινωτή διάταξη προς το κέντρο του, όπου επίσης δεν υπάρχουν τάφους. Ο ακριβής υπολογισμός του προσανατολισμού τους σε μοίρες δείχνει καθαρά τη σύγκλιση όλων προς το κέντρο αυτό. Ένα νέο επιστημονικό στοιχείο στον τύμβο αυτόν είναι το ακόλουθο: Τα διαστήματα μεταξύ των τάφων καλύφθηκαν με σωρούς αργών λίθων, οι οποίοι τοποθετήθηκαν χωρίς καμιά συγκεκρίμενη διάταξη. Δημιουργήθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο περιμετρικά στις υπώρειες του τύμβου ένα εκτεταμένο λιθόστρωτο, πλάτους 8 μ. περίπου (εικ. 1).

Γενικά χαρακτηριστικά των τύμβων και μορφολογικά στοιχεία των τάφων

Για την κατασκευή των τύμβων γίνονταν απλή συσσώρευση χώματος επάνω στις ταφές. Περιβόλοι για τη συγκράτηση των χωμάτων δεν διαπιστώθηκαν στους δυο τύμβους που ανασκάφηκαν και γι' αυτό το λόγο το σχήμα τους δεν είναι απόλυτα κυκλικό. Το χρώμα των τύμβων είναι καθαρό, χωρίς προσμίξεις άλλων υλικών, και έχει τα ίδια χαρακτηριστικά με το φυσικό χρώμα των τάφων. Αυτό θέθαι σημαίνει ότι για την κατασκευή του τύμβου χρησιμοποιήθηκε χρώμα από κάποια κοινή θέση της ίδιας περιοχής. Κοντά στον τύμβο της περιοχής «Καραέρια» υπήρχε μέχρι πριν από λίγα χρόνια, σύμφωνα με πληροφορίες των χωρικών, μια «λάκκα» με στάσιμα νερά το χειμώνα, που επιχώθηκε με τα

στραγγιστικά έργα της κοινότητας. Θεωρείται πολύ πιθανό ότι το χώμα για την κατασκευή του ταφικού τύμβου μεταφέρθηκε από αυτή τη θέση.

Οι τάφοι των δυο ταφικών τύμβων ήταν αβαθείς λάκκοι και είχαν σχήμα εσωτερικά ορθογώνιο ή ελλειψοειδές και εξωτερικά σχεδόν πεταλόσχημο (εικ. 2). Σε ορισμένους από αυτούς τα τοιχώματά τους διαμορφώθηκαν με ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες τοποθετήθηκαν σε μια σειρά, η μια δίπλα στην άλλη, χωρίς συνδετικό υλικό. Στους υπόλοιπους τάφους τα εσωτερικά τοιχώματά τους κατασκευάστηκαν με διπλή ή πολλαπλή σειρά ασβεστολιθικών πλακών κατά το σύστημα της ξηρολιθιάς, με εσωτερική πρόσφιση. Στις περιπτώσεις αυτές το εσωτερικό ορθογώνιο σχήμα του τάφου επενδυόταν εξωτερικά με απλή ή διπλή σειρά όρθιων πλακών, οι οποίες διαμόρφωναν

ένα πεταλοειδές σχήμα. Το ύψος της εσωτερικής ξηρολιθιάς και της εξωτερικής επένδυσης ξεπερνούσε μερικές φορές το ένα μέτρο. Στη μια πλευρά τους οι τάφοι αυτοί ήταν πάντοτε ανοιχτοί και διαμόρφωναν μια υποτυπώδη είσοδο προς το εσωτερικό τους. Το δάπεδο στους περισσότερους από αυτούς ήταν πλακοστρωμένο, ενώ στους υπόλοιπους υπήρχε στρώμα ψιλού χαλικιού. Η επικάλυψη των τάφων γινόταν με μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες συσσωρεύθηκαν πάνω από τις ταφές εντελώς πρόχειρα, με αποτέλεσμα τα πήλινα τεφροδόξα και τα συνοδύοντα αγγεία να κομματιαστούν και το περιεχόμενό τους να διασκορπιστεί (εικ. 3). Στο δάπεδο των περισσότερων υπήρχε στρώμα οστράκων κεραμικής, κτερισμάτων και καμένων οστών (εικ. 4, 5). Εξαιτίας της ολοσχερούς σχεδόν κατα-

στροφής, ήταν δυσχερές ο προσδιορισμός του ακριβούς αριθμού των τεφροδόχων. Το ίδιο ίσχυε για τα καμένα οστά και τα κτερισμάτα, για τα οποία δεν ήταν πάντοτε εύκολο να διαπιστωθεί σε ποια τεφροδόχο ανήκαν.

Ευρήματα

Στο δάπεδο των τάφων τοποθετήθηκαν όρθια τα πήλινα ή τα χάλκινα τεφροδόξα αγγεία, τα οποία στηρίζονταν με μικρές πέτρες. Τα χάλκινα τεφροδόξα ήταν απλοί λέβητες με χάλκινα πώματα (εικ. 6). Τα πήλινα τεφροδόξα, κυρίως αμφορείς (εικ. 7), κρατήρες και υδρίες, καλύπτονταν με λίθινα στρογγυλά πώματα και ήταν απλά οικιακά σκεύη, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στις ταφές, αφού πρώτα διανοίχθηκε μια μικρή διαμπερή οπή στον πυθμένα τους με

2. Τύμβος «Καρσάρια». Άποψη δύο τάφων.

3. Διαλυμένα τεφροδόξα αγγεία.

4. Λεπτομέρεια εσωτερικού τάφου.

5. Λεπτομέρεια εσωτερικού τάφου.

αιχμηρό εργαλείο. Στην εξωτερική τους επιφάνεια διακοσμούνται με συνθησιμένα θέματα, άνθη, ταινίες, κυματοειδείς γραμμές, γιρλάντες και δέσμες με κάθετες και οριζόντιες γραμμές. Σε μια-δύο περιπτώσεις βρέθηκαν αγγεία με παραστάσεις υδροθίων πτηνών. Στο εσωτερικό των τεφροδόχων αγγείων τοποθετήθηκαν τα καμένα κόκαλα των νεκρών και τα προσωπικά τους αντικείμενα. Τα καμένα κόκαλα τοποθετήθηκαν στον πυθμένα των τεφροδόχων (εικ. 8) και πάνω από αυτά τα κτερίσματα, τα οποία διακρίνονται στις ακόλουθες μεγάλες κατηγορίες:

α. Σιδερένια: Ξίφη, αιχμές δοράτων, μάχαιρες, μαχαίριδια, αιχμές δελών και πόρτες.

β. Χάλκινα: Λέθητες, κανθαροειδείς σκύφοι, πόρτες, περιβραχιόνια, περιάρτια, περόνες και δακτύλιοι.

γ. Μικρά πήλινα αγγεία: Υδρίες,

κρατήρες, αμφορείς, απλά χυτροειδή σκεύη, ραμφοειδόμενοι πρόχοι, οπισθόμητοι πρόχοι, θήλαστρα, κυάθια, σκυφίδια, ψήφοι όρμων και κορινθιακού τύπου αλάβαστρα και αρύβαλλοι.

Όσα από τα σιδερένια όπλα είχαν μεγάλο μήκος καμπυλώθηκαν σκόπιμα για να χωρέσουν από το στόμιο των τεφροδόχων αγγείων (εικ. 9). Παρατηρήθηκε ότι γι' αυτό τον λόγο έσπασαν και τα μεγάλα ανθρώπινα κόκαλα. Η ίδια διαδικασία καμπύλωσης ακολουθήθηκε και σε ορισμένους τάφους, στους οποίους τα σιδερένια όπλα τοποθετήθηκαν σωρηδόν σε αβαθή λάκκο δίπλα από τα τεφροδόχα (εικ. 10). Στις περιπτώσεις αυτές τα όπλα πιθανότατα καμπυλώθηκαν για να αχρηστευθούν και να μην ξαναχρησιμοποιηθούν από ενδεχόμενους συλητές. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε μερικές περιπτώσεις μαζί με τα υπό-

λοιπα κτερίσματα τοποθετήθηκαν μέσα στα τεφροδόχα και πολύ μικρά αγγεία, πήλινα ή χάλκινα. Το στοιχείο αυτό παρατηρήθηκε και στις καύσεις νεκρών της αρχαιότερης Νεολιθικής εποχής στη Θεσσαλία. Έξω από τα τεφροδόχα υπήρχαν τα συνοδευόμενα αγγεία των νεκρών και τα πιο μεγάλα όπλα, που δεν χωρούσαν σ' αυτά ή δεν στάθηκε δυνατό να καμπυλωθούν πλήρως (εικ. 11, 12). Από το σύνολο των σιδερένινων όπλων, των οποίων ο αριθμός ξεπερνά τα 650, οι μάχαιρες, τα μαχαίριδια και οι αιχμές των δοράτων (με μακρύ αυλό και κοντό στέλεχος) βρέθηκαν και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Τα μεγάλα ξίφη με παράλληλες ακμές και κεντρική νεύρωση καταλήγουν στη λαθή σε «χελιδονοουρά» χωρίς ενδιάμεση εξοχή και ανήκουν σε μια ντόπια παραλλαγή του γνωστού τύπου Naue II. Οι χάλκινες πόρτες, που

6. Χάλκινο τεφροδόχο.

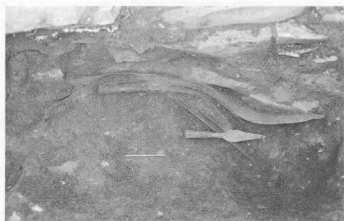
7. Πήλινο τεφροδόχο.

8. Πήλινο τεφροδόχο με καμένα κόκαλα.

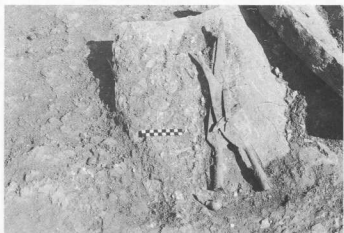
9. Σιδερένιο ξίφος και άλλα κτερίσματα στο εσωτερικό τεφροδόχου.

10. Σιδερένια όπλα.

11. Πήλινο τεφροδόχο και σιδερένια όπλα.

12. Σιδερένια όπλα.

13. Κτερίσματα τεφροδόχου.

14. Χάλκινες πόρπες.

15. Τμήματα αρμάτων.

έμπαιναν στις ταφές πάντοτε ανά δύο, ανήκουν στο σύνολό τους στους γνωστούς θεσσαλικούς τύπους των πορπών του τέλους του θου και των αρχών του 7ου αι. π.Χ. Επικρατέστεροι είναι οι τύποι των τοξεοειδών πορπών με χαρακτηριστική διακόσμηση από τεμνόμενες γραμμές στο τόξο, και οι τύποι των μεγάλων τοξεοειδών πορπών με 1 ή 3 ελλειψοειδείς κόμβους και λεπτούς δακτυλίους (εικ. 13, 14).

Οι πλάκες των απλών τοξεοειδών πορπών έχουν χαρακτηριστική διακόσμηση με γεωμετρικά σχήματα, ψάρια και ζώα. Τα πήλινα αγγεία ακολουθούν μια ντόπια καλλιτεχνική παράδοση με διακοσμητικά θέματα, τα οποία μιμούνται τα αντίστοιχα αττικά των ύστερων γεωμετρικών χρόνων. Μια ενδιαφέρουσα κατηγορία είναι τα πήλινα αγγεία, τα οποία μιμούνται στα σχήματα και στη διακόσμηση τα αντίστοιχα κορινθιακά.

Γενικά, από τις ανασκαφικές έρευνες στους δύο αυτούς τύμβους έχει συγκεντρωθεί ένας πολύ μεγάλος αριθμός κτερισμάτων. Από το σύνολό τους όμως τα σπουδαιότερα και τα ανέλλιπτα είναι οπωσδήποτε τα σιδερένια μέρη τριών αρμάτων που βρέθηκαν στον τύμβο της περιοχής «Καραέρια». Πιο συγκεκριμένα, σε ένα τάφο (τάφος 1) μαζί με τον οπλισμό των νεκρών είχαν τοποθετηθεί σιδερένια εξαρτήματα, που απαρτίζουν δυο πλήρη άρματα. Σε άλλο τάφο (τάφος 2) βρέθηκαν μόνο ορισμένα τμήματα ενός τρίτου άρματος. Για την ακρίβεια, συγκεντρώθηκαν τα ακόλουθα: σιδερένια στεφάνια (επίσωτρα, κατά τον Όμηρο) οκτώ μεγάλων τροχών, ένας σιδερένιος αναβατήρας, αρκετοί σύνδεσμοι διαφόρων σχημάτων (κυκλικοί, ορθογώνιοι, σταυροσχημικοί) που συνέδεαν τα ξύλινα μέρη των αρμάτων (εικ. 15). Επίσης μαζεύτηκαν σιδερένια καρφιά καθώς και μεγάλοι κυκλικοί σύνδεσμοι (τα «κεφαλάρια» των σύγχρονων αμαξιών), οι οποίοι περιέβαλλαν τα ακραία πέρατα των ξύλινων αξόνων. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα στεφάνια των τροχών δια-

τηρούν ακόμα τα σιδερένια καρφιά, με τα οποία στερεώνονταν στα ξύλινα μέρη. Από το τρίτο άρμα βρέθηκαν μόνο ορισμένα στεφάνια τροχών, λίγα καρφιά και σύνδεσμοι. Ανάμεσα σ' αυτά ήταν και μια ακέραια σχεδόν σιδερένια βουκέντρα. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα άρματα αυτά δεν ανήκουν στους γνωστούς από τις αττικές αγγιογραφίες τύπους των διτροχών αγωνιστικών αρμάτων. Ανήκουν στις τετράτροχες άμαξες του τύπου της «αθήνης», με δυο μικρούς τροχούς μπροστά και δυο μεγαλύτερους πίσω, οι οποίες χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά γεωργικών προϊόντων.

Από το είδος των κτερισμάτων που περιείχαν οι τάφοι μπορούμε να ξεχωρίσουμε τις ανδρικές και τις γυναικείες ταφές. Οι ανδρικές ταφές διακρίνονται από τις μεγάλες χάλκινες πόρπες και τα σιδερένια όπλα, και οι γυναικείες από τις μικρές χάλκινες πόρπες, από τις ψήφους όρμων, τις τριχολαβίδες κλπ. Έτσι στον τύμβο της περιοχής «Ξηρόρεμα» οι τάφοι εύκολα μπορούν να διακριθούν σε ανδρικούς και γυναικείους. Στον τύμβο όμως της περιοχής «Καραέρια» οι τάφοι στο σύνολό τους περιλαμβάνουν ανδρικές ταφές. Το στοιχείο αυτό δίνει τη δυνατότητα να υποθέσουμε, αν λάβουμε υπόψη ότι οι ταφές είναι σύγχρονες, ότι έχουμε εδώ ένα χώρο, όπου θάφτηκαν νεκροί πολεμιστές ύστερα από ένα άγνωστο ιστορικό γεγονός. Έχουμε δηλαδή μπροστά μας ένα πολυάνδριο.

Καύση νεκρών

Σε όλους τους τάφους και των δύο θέσεων επικρατεί απόλυτα το έθιμο της καύσης των νεκρών. Σε καμιά ταφή δεν επισημάνθηκε ενταφιασμός. Οι νεκροί κάηκαν σε άλλη θέση, όπου ήταν η ταφική πυρά, με την ενδυμασία και τα χάλκινα κοσμήματα τους. Από εκεί μεταφέρθηκαν σε πήλινα ή χάλκινα τεφροδόχα αγγεία τα καμένα κόκαλα και τα καμένα κοσμήματα και τοποθετήθηκαν στους χώ-

ρους ταφής, αφού πρώτα καθαρίστηκαν από την τέφρα. Είναι βέβαιο ότι οι νεκροί κάηκαν σε ισχυρή φωτιά, η οποία τροφοδοτούνταν συνεχώς κατά τη διαδικασία της καύσης, διότι τα κόκαλα είχαν πλήρη απανθράκωση και έντονη ασβεστοποίηση. Επίσης πολλά χάλκινα κοσμήματα, τα οποία φορούσαν οι νεκροί, συρρικνώθηκαν από την υψηλή θερμοκρασία και μεταβλήθηκαν σε απλές μάζες χαλκού. Στον τύμβο της περιοχής «Καραέρια», μαζί με τους νεκρούς πολεμιστές, κάηκαν και οι νεκροφόρες άμαξες και τα σιδερένια εξαρτήματά τους τοποθετήθηκαν μαζί με τεφροδόχα στους τάφους. Η παρουσία μικρής διαμετρικής οπής στον πυθμένα των πήλινων τεφροδόχων ίσως σημαίνει ότι κατά τη διαδικασία της ταφής γίνονταν σπονδές με κρασί. Στη δυτική Θεσσαλία σήμερα, μετά την ανακομιδή των νεκρών, τοποθετούν τα οστά σε γλάστρες ή τρύπια πιθάρια και τα ραντίζουν με κόκκινο κρασί. Διερωτάται έτσι κανένας αν το σύγχρονο αυτό ταφικό έθιμο έχει παράγωγή καταγωγή.

Hagios Georgios, Larissa

A. Tziaphallas

An extended cemetery consisting of tumuli and dating from the Archaic period has been located at Hagios Georgios. Quite many ancient tombs, containing collective burials and rich offerings, have been discovered, the result of a prolonged archaeological research in two tumuli. These tombs, rectangular inside and horse-shoe shaped outside, were constructed with limestone slabs. Clay or bronze ash urns had been placed on the tomb pavements; they were preserving the cremated bones of the dead and their funerary offerings, mainly bronze clasps and iron weapons (swords, spearheads, small and large knives and arrowheads). In two tombs of the same tumulus the iron parts of three chariots have been found. The chariots must have been used for the cremation and thus they were also cremated.

The custom of cremation prevails in this cemetery. The corpses must have been cremated at a near by place where the incinerated bones were transferred from in big urns.